

PHEGEA

driemaandelijks tijdschrift van de
VERENIGING VOOR ENTOMOLOGIE
van de
Koninklijke Maatschappij voor Dierkunde van Antwerpen

Redaktieadres : W. De Prins, Diksmuidelaan 176, 2600 Berchem. Tel. : 031-22.02.35

Jaargang 2

Januari 1974

Nummer 1

BIOGEOGRAFIE VAN HETOPTERUS MORPHEUS PALLAS

(Lepidoptera, Hesperidae)

Dit fraaie insekt werd in 1771 door Pallas in zijn "Reisen durch verschiedene Provinzen des russischen Reiches" I, p. 471 beschreven. De beschreven exemplaren zijn afkomstig van Samara in het zuiden van Rusland.

In België is de soort zeldzaam en bovendien zeer sterk gelokaliseerd. *Heteropterus morpheus* werd voor het eerst in de Belgische entomologische literatuur vermeld in 1869 in de "Annales de la Société entomologique de Belgique", T. XIII, p. XXVII. De heer Frein zou 1 ♂ en 1 ♀ gevonden hebben te Neufchâteau (provincie Luxemburg). In 1873 vermeldt Quaedvlieg deze vondst in zijn aantrekkelijk boekje in zakformaat "Papillons Diurnes de Belgique". In 1876 verschijnt het eerste deel van het driedelig iconografisch kunstwerk, dat in 1884 voltooid werd door Ch. & A. Dubois, "Les Papillons diurnes de Belgique". Dat is wel het aller-mooiste werk dat ooit over de Belgische vlinderfauna geschreven werd. De kleurplaten zijn nog steeds onovertroffen. Ch. & A. Dubois vermelden eveneens de vondst van M. Frein te Neufchâteau. In 1882 doet Donckier de Donceel hetzelfde in zijn "Catalogue des Lépidoptères de Belgique". In 1900 wordt de soort gewoon opgesomd in de gelijknamige catalogus van L.J. Lambillion. Dezelfde auteur publiceert in 1903 opnieuw een "Catalogue des Lépidoptères de Belgique", vermeldt Neufchâteau en citeert als bron Donckier de Donceel. Lambillion voegt er echter nog twee nieuwe vindplaatsen aan toe, met name Arlon en Couvin (?). De auteur citeert echter hiervoor geen bron en plaatst dan nog een vraagteken na Couvin. In 1926 vermeldt F. Derenne in zijn

"Addenda au Catalogue des Lépidoptères de Belgique" nog enkele nieuwe vindplaatsen : "Eprave (Rév. Freeman teste de Crombrughe), Hertogenwald (Franck), Bois de Neeroeteren près de Maeseck (Seydel, Candèze)". Ook M. De Laver citeert deze laatste vindplaats in het tijdschrift *Lambillionea* van 1933 (p. 251).

Tenslotte wordt *H. morpheus* in 1944 door L. Berger in zijn "Liste des Rhopalocères belges" in hetzelfde tijdschrift op blz. 13 gewoon vermeld. In het bos van Neeroeteren bij Maeseik (provincie Limburg) werd de soort tussen 22 juni en 16 juli in de jaren 1921, 1925, 1926, 1928, 1937, 1937, 1951 enz. door verschillende verzamelaars verscheidene malen gevangen. Op 30 juni 1945 ving Dr. A. Wéry enkele specimen ten noorden van Maeseik. Deze laatste populatie sluit aan bij deze uit de Nederlandse provincie Noord-Brabant waar de vlinder in 1950 nog te Maarheeze en Budel werd waargenomen. Wat de oudere gegevens van voor 1926 betreft, die betrekking hebben op vindplaatsen in het zuiden van ons land, zijn wij van mening dat *H. morpheus* daar hoogstwaarschijnlijk niet meer voorkomt, met uitzondering misschien van het Hertogenwald, waar de soort nog in 1938 werd gevangen. In 1969 en 1971 hadden wij zelf het grote genoegen de vlinder in zijn biotoop aan de Belgisch-Nederlandse grens vrij talrijk te kunnen observeren.

In Denemarken vindt men *H. morpheus* zeer lokaal op Lolland en Falster. De vlinder komt bovendien sporadisch voor in het zuiden van Zweden en Finland. In Noord-Duitsland, van Sleswijk tot Hamburg en Brunswijk en in Polen en Litouwen komt hij eveneens zeer lokaal voor.

In West-Frankrijk is *H. morpheus*, hoewel steeds lokaal, tamelijk goed verspreid. Hij komt er o.a. in de volgende departementen voor : Oise, Eure, Seine-Inférieure, Calvados, Manche, Mayenne, Sarthe, Ille-et-Vilaine, Côtes du Nord, Finistère, Morbihan, Loire-Inférieure, Maine-et-Loire, Vendée, Deux-Sèvres, Charente-Inférieure, Charente, Dordogne, Gironde. Ten noorden van de Somme komt hij echter niet voor. Meer in Centraal-Frankrijk vindt men de soort in de departementen Creux, Indre, Cher, Loir-et-Cher, Essonne, Nièvre, Aube en Cantal. In Zuid-Frankrijk heeft men de vlinder tot nog toe enkel in de Pyreneeën (Basses-Pyrénées, Hautes-Pyrénées, Haute-Garonne, Aude en Ariège) en ook zeer lokaal in het departement Alpes-Maritimes gevonden. Zijn aanwezigheid in dit laatste gebied vergt echter bevestiging. Picard noemde de populaties uit de streek van Biarritz ssp. *vasconiae*. Tot ditzelfde ras zouden ook de Spaanse populaties uit de streek van Bilbao behoren. *H. morpheus* komt er verder nog voor tussen San

Sebastian en Oviedo, Pederuales (Vizcaya), Parayas (Camarago-Santander), Monte Ulia (Vizcaya), Peña Corbes, La Florida (Sierra Cabuerniga-Santander).

In Zwitserland komt de soort enkel voor in Graubunden en Ticino, waar ze lokaal soms zeer talrijk is. Het zou hier om een ander ras gaan, nl. ssp. *aniensis* Dannehl. Inderdaad, de exemplaren die wij gezien hebben uit dit subalpine gebied zijn veel dieper en glanzend zwart gekleurd en gemiddeld veel groter dan de exemplaren uit onze Belgische populatie. De vlekken op de onderkant der achtervleugels zijn sterk zwart gezoomd, zodanig dat de gele basiskleur nog nauwelijks zichtbaar is.

In Italië komt de vlinder eveneens voor in de subalpine zone van Piemont oostwaarts tot de Alto-Adige en Gorizia, in de omgeving van het Garda- en Comomeer en op enkele plaatsen in de streek van Udine en Lazio, ook in het platteland rond Rome op vochtige plaatsen. Het gaat hier eveneens over ssp. *aniensis* Dannehl. Verder komt *H. morpheus* voor in Neder-Oostenrijk, Stiermarken, Hongarije, Tsjechoslowakije en in Roemenië, maar steeds lokaal en lang niet overal.

In Joegoslavië kan men hem soms aantreffen in Istrië, Bosnië, Servië en sporadisch eveneens in Macedonië. In de U.S.S.R. vliegt *H. morpheus* in een enorm groot verspreidingsareaal. De soort komt verder voor in het grootste deel van Midden-Azië tot het Amoergebied en Korea.

De soort schijnt niet voor te komen op de Britse eilanden; op de kanaaleilanden (Jersey) echter wel.

Het biotoop van *H. morpheus* bestaat gewoonlijk uit een nogal open loofwoudassociatie waarin *Calamagrostis lanceolata* en *Molinia caerulea* meestal de voedselplanten van de rups zijn en in moerassige gebieden dikwijls groeien naast *Cladium mariscus* en als ondergroei van populieren. Op andere vochtige en zure terreinen, zoals in West-Frankrijk, vindt men in het biotoop naast de voedselplant *Molinia caerulea* meestal nog *Calluna vulgaris*, *Erica cinerea*, *Erica tetralix*, *Erica ciliaris*, *Ulex nanus* en soms *Gentiane pneumonanthe*, een vrij nat en zuur heidegebied. *H. morpheus* komt meestal voor tot op een hoogte van 700 m. Het is dus een uitgesproken laagland- en heuvelland-minnende soort.

Volgens G. de Lattin (Grundriss der Zoogeographie) is *Heteropterus morpheus* een Siberisch faunaelement. De relictpopulaties van Zuid-Holland, in aansluiting met deze van

Limburg, die van West-Frankrijk en tenslotte die van Centraal-Italië zouden volgens hem de overblijfsels zijn van een enorm groot areaal dat in de postglaciale periode tot aan de Atlantische Oceaan zou gelegen hebben. Later volgde een regressie van de westelijke areaalgrenzen, waarbij voorgenoemde reliktpopulaties achterbleven, tot in het oosten van Centraal-Europa. Over de oorzaken van dit terugtrekken is echter weinig bekend.

In recente tijden is de soort zich van oostelijk Centraal-Europa uit opnieuw meer westwaarts gaan verspreiden - zij het dan op relatief kleine oppervlakte - en heeft heden opnieuw een lijn ter hoogte van Hamburg bereikt. Sinds de jaren 1934 is de vlinder zijn areaal gaan verruimen in Sleeswijk-Holstein en in de oostelijke delen van het Neder-Elbegebied (1936). Het gaat hier waarschijnlijk over een herbezetting van een deel van het oorspronkelijk areaal dat verloren ging gedurende een felle klimaatsverandering na de Litorina-periode. Zijn huidige eigenaardige verspreiding (zie kaartje) vol leemten, van Oost-Azië tot West-Europa, met een groot gebied in Centraal-Europa, waar *H. morpheus* schijnbaar niet voorkomt, geeft tot deze benaming aanleiding.

De noordgrens van de verspreiding in Europa verloopt langs de zuidelijke kust van de Oostzee (58° NB) en eindigde tot omstreeks 1933 als westgrens van een min of meer gesloten areaal in Mecklenburg (gebied rond Parchim, Schwerin). Van daaruit verliep de westgrens over Lüneburg, in de omgeving van Hannover en zo verder tot Brunswijk.

Gezien *Heteropterus morpheus* tot een der zeldzaamste en tot de uiterst gelokaliseerde inheemse vlindersoorten behoort en de geringste wijziging in zijn biotoop ongetwijfeld en misschien wel onherroepelijk zijn biologisch evenwicht zou kunnen verbreken, zou iedere entomoloog of verzamelaar de soort moeten beschermen. Hoe kan hij dit?

-Door zeker niet meer dan één paartje per jaar en per vindplaats in onze gewesten te vangen.

-Door geen overdreven propaganda over de juiste vindplaatsen van de soort te maken.

-Door eventueel nieuw ontdekte vindplaatsen alleen aan zeer betrouwbare personen mede te delen.

-En last not least door in alles wat de natuur aangaat zich te laten leiden door een gezonde wetenschappelijke geest en natuurbeschermingsgedachte en niet door een zieke verzamelwoede. Deze kan men botvieren op postzegels, sigarenbandjes, lucifersdoosjes enz.

Ronny Leestmans

Literatuur :

Naast de geciteerde bronnen kan de lezer de biogeografie van *H. morpheus* verder uitdiepen door een keuze te maken uit volgende werken :

- 1926 : Warren, B.C.S., Monograph of the tribe Hesperiiidi, in Trans. Ent. Soc. London, 74.
- 1940-53 : Verity, R., Le Farfalle Diurna d'Italia.
- 1947 : Picard, J., Rev. Franç. Lép., XI, p. 226.
- 1947 : Verity, R., Les variations géographiques et saisonnières des Papillons diurnes en France, p. 40.
- 1949 : Picard, J., Note sur les Hesperiiidae français, in Rev. Franç. Lép., T. XII, p. 23.
- 1949-50 : Picard, J., Répartition de *Heteropterus morpheus* en Europe, in Rev. Franç. Lép., T. XIII.
- 1951 : Kauffmann, G., Die Hesperiiidae der Schweiz, in Mitth. Schweiz. Ent. Gesell., Band XXIV, Heft 4.
- 1955-56 : Olivier, R., Observations sur *H. morpheus* Pall. et *Pamphila palaemon* Pall., in Rev. Franç. Lép., T. XV, p. 34-36.
- 1955-56 : Warnecke, G., Die Grossschmetterlinge des Niederelbegebietes und Schleswig-Holsteins. I Tagfalter, in Verh. Ver. Naturwiss. Heimatforschung zu Hamburg, Band 32.
- 1959 : Bourgonne, J., *Heteropterus morpheus* dans le Finistère, in Alexanor, T. I, fasc. 4, p. 228.
- 1961 : Olivier, R., *Heteropterus morpheus* Pallas dans le Calvados, in Alexanor, T. II, fasc. 2, p. 56.
- 1961 : Warnecke, G., Rezente Arealvergrößerungen bei Makrolepidopteren in Mittel- und Nordeuropa, in Bonner Zoologische Beiträge, p. 120.
- 1969 : Hackray & Sarlet, Catalogue des Macrolépidoptères de Belgique, fasc. 3, p. 40-41.
- 1971 : Van Schepdael, J., Sur les traces d'*Heteropterus morpheus* Pall. en Campine, in Linneana Belgica, Pars V, nr. 3, p. 67-69.

